

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ОБЛІГАЦІЙ*Розглянуто передумови виникнення та історичні етапи розвитку облігацій, особливості їх бухгалтерського відображення в ретроспективі**“Облігація – продукт нового часу”**Г.М. Колоножніков*

Постановка проблеми. Одна з найгостріших проблем облігаційного обігу – недостатнє розуміння його учасниками суті та значення облігацій у сучасних економічних умовах, тобто природи облігацій, як цінного паперу та боргового зобов'язання. Це, в свою чергу, викликає певні труднощі при їх відображенні на рахунках бухгалтерського обліку.

Облігації мають дуалістичну природу, тобто виступають як цінні папери з одного боку, та як боргові зобов'язання емітента перед їх власником з іншого. Саме, на основі цього виникає протиріччя у багатьох науковців: яким чином відображати облігації на рахунках бухгалтерського обліку, щоб надавати користувачам облікової інформації достовірні дані, які б відповідали дійсності. Як зазначає В.А. Белов, “здатність паперу бути носієм споживчої та мінової вартості і слід називати цінністю паперу” [2]. При передачі цінного паперу всі посвідчені ним права у сукупності переходять до нового власника. В цьому проявляється дуалістична природа цінних паперів, так як можна говорити про права на цінний папір і права, що виникають внаслідок володіння цінним папером. Право на цінний папір – це право власності або інше речове право, а право, що витікає із володіння цінним папером, – це частіше боргове право. Наприклад, “з позиції міжнародних інвестицій облігація являє собою формальне юридичне свідоцтво кредиту і посвідчення позики між кредитором та боржником. Таким чином, облігація не підтверджує право на долю участі у дійсному капіталі, а лише юридично забезпечує позику.

Для того, щоб врегулювати відносини між емітентом та власником облігацій, забезпечити виконання обов'язків як однієї сторони, так і іншої, необхідним є створення системи чіткого відображення операцій з облігаціями на рахунках бухгалтерського обліку. Як відомо, перед бухгалтерським обліком ставиться ряд завдань. По-перше, забезпечення збереження майна власника; по-друге, формування повної достовірної інформації про діяльність та майновий стан підприємства; по-третє, надання облікової інформації керівництву для прийняття управлінських рішень. Як зазначає І.Ф. Шерр, бухгалтерія повинна, з одного боку, давати точну картину кожної окремої частини майна і галузі підприємства, а з іншої – забезпечувати легку оглядовість дії всього підприємства і стану майна [14, с. 87]. З цією метою, вважаємо за необхідне розглянути історичні аспекти бухгалтерського відображення операцій з облігаціями.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку економіки країни дослідженням проблем бухгалтерського обліку, аналізу та контролю операцій з облігаціями здійснює ряд науковців, зокрема: Ю.М. Арапін, В.А. Белов, І.А. Бойко, М.І. Бондар, Б.В. Бондарев, О.Г. Величко, Ю.Н. Воробйов, Е.С. Гейєр, І.А. Іваненко, М.С. Коваль, Т.В. Ковальова, О.В. Криворучко, О.І. Лебідь, О.М. Мозговий, Я.С. Мелкумов, В.А. Мельник, С.З. Мошенський, О.Р. Новаківський, Н.А. Пономарьова, С.І. Прилипко, С.Ю. Рагуліна, І.Л. Сазонцев, Б.М. Сердюк, І.В. Штешенко, М.А. Студеннікова, С.Ю. Фомінова, М.М. Шевченко та ін.

Метою дослідження є аналіз економічної природи облігацій. Особливу увагу зосереджено на дослідженні особливостей виникнення та розвитку операцій з облігаціями. Адже, як відомо, важливо дослідити історію виникнення та розвитку будь-якого явища для того, щоб зробити правдиві та достовірні висновки, а також запропонувати конкретні шляхи вирішення проблем, що виникають у процесі відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з облігаціями.

Викладення основного матеріалу дослідження. Як відомо, попередниками облігацій є банківські білети, тобто банкноти (bank papers, banknotes), а початок випуску банкнот прийнято пов'язувати з діяльністю італійських банків середини XVII ст. Однак Ю.А. Вайденгаммер акцентує увагу на тому, що у Європі банкноти починають циркулювати з 1215 р. [4, с. 12] Банкноти формувались як накази банків самим собі сплатити їх пред'явникам “ходячою монетою” визначену, цілим числом визначену у них, грошову суму. Розвиток банкнот, проте, пішов у іншому напрямку: завдячуючи своїй легкій розмінності на повноцінні гроші, а також тій обставині, що вони пишуться переважно на цілі суми, банкноти згодом стали заміниками грошей – спершу грошовими сурогатами, а потім і паперовими грошима (paper money, fiat money, legal tender). З цього часу випуск банкнот якщо і не одразу монополізується державою, то, у будь-якому випадку, ставиться нею під суворий контроль: можливість випуску банкнот перестає бути елементом загальної правоздатності і перетворюється у привілею обраних банків, причому, обсяг можливого випуску визначається вже не “апетитом” ринку і кредитоздатністю емітента, а законодавчими приписами про систему покриття банкнот. [2, с. 364].

Що стосується облігацій, то як цінні папери вперше вони з'являються на Антверпенській біржі. Це відбулося незадовго після її затвердження (1531 р.). Спочатку це були казначейські зобов'язання Брюссельської державної ради, потім і багатьох інших європейських міст, особливо іспанських. [12, с. 373]. Таким чином, спочатку облігації представляли собою муніципальні та державні зобов'язання, а вже згодом – зобов'язання приватних торговельно-промислових та фінансових організацій.

Щодо перших публічних добровільних позик, то В.А. Белов зазначає, що вони оформлялися далеко не звичним для теперішнього часу чином. А саме: громадяни, які були готові надати позику публічному утворенню – державі чи місту – об'єднувалися в організацію позикодавців, на зразок товариств, але ймовірно, без самостійної юридичної особи, і з обранням одного представника для ведення зовнішніх справ. Цей представник і займався мобілізацією коштів, які згодом передавав позикоотримувачу. Для затвердження частки участі (lots) в загальній сумі позики і прав, що витікають з цього факту, представник видавав позикодавцям документи, що в Генуї називалися “luoghi” – однорідні іменні папери на цілі суми і здатні до відчуження. Документи ці могли належати тільки членам організації, але і між ними не мали вільного обігу, єдиною основою зміни імені власника ставала його смерть, з настанням якої частка учасника померлого як би приростала до часток кредиторів, що пережили його, і розподілялася між ними порівну, або пропорційно до розміру тих часток, що їм належали. Врешті-решт всі права на позику концентрувалися в руках одного позикодавця, що пережив усіх інших. Такі позики називалися тонтинами (по імені одного з неаполітанських банкірів Лоренцо Тонті, з подачі якого в 1653 р. французький суперінтендант фінансів Н. Фуке вдав до тонтини – позики, направленої на поповнення вже державної казни, що майже збідніла). Прототипами облігацій ці документи можна вважати лише умовно; було б набагато легше і природніше углядіти в цих паперах аналог сучасного інвестиційного паю, який той випускався в документарній формі [2, с. 366-367].

Публічні позики набувають сучасної облігаційної форми лише кінця XV – початку XVI століття. Такі позики здійснюються вже не італійськими, а німецькими, бельгійськими і голландськими містами; як правило – під забезпечення іпотекою міського майна або круговою порукою громадян. Факт участі кожного конкретного

громадянина в позиції забезпечувався спочатку іменними записами про участь в міських боргових книгах, а потім – борговими документами міст, що мали статус ордерного паперу або навіть папери на пред'явника. Саме вони під найменуванням казначейських зобов'язань (англ. – "exchequer bills") і складають головний предмет біржового обороту XVI і XVII ст. Паралельно створюються тонтини і широко розповсюджуються сконструйовані по їх образу і подібні до них – рентні позики, але що укладаються вже з конкретними особами, а не з організаціями позичальників (вперше до довгострокових рентних позик звертається Англія в 1692-1694 рр.). У наступному, XVIII столітті практика випуску міських, а потім і державних облигаційних позик набуває загальноєвропейських масштабів. За рахунок надходжень від продажу облигацій фінансуються, головним чином, непродуктивні і ті, що вимагають тривалого терміну окупності, витрати – військові, на будівництво доріг, на міське впорядкування і т. п. [2, с. 367].

Як відомо, облигації є одним з найвигідніших способів фінансування різних проектів, а тому, у середині XIX ст. разом з необхідністю фінансувати побудову залізничних доріг для пошуку нових шляхів збуту та торговельної співпраці з різними країнами, а також гірничої промисловості, транспорту та зв'язку та інших важливих для життєдіяльності та економічного процвітання країни галузей економіки, виникає необхідність акумулювати велику суму коштів за достатньо невеликий проміжок часу. Облигаційна позика у даному випадку набирає масового характеру. Такі облигації першочергово мали форму паперів, що гарантувалися урядом країни-резиденції товариства-емітента, і лише до кінця XIX ст., зі встановленням спочатку статутних, а потім і законодавчих умов і обмежень випусків корпоративних облигацій. Як зазначає Г.М. Колоножников, у 1861-1865 рр. частка коштів, що були залучені французькими акціонерними товариствами шляхом випуску облигацій, складала 89% загального обсягу, в той час, як частка залучених коштів

шляхом випуску облигацій – лише 10%. На початку XX ст. зустрічалися акціонерні компанії, облигаційний капітал яких перевищував статутний капітал у 4-5 разів [6, с. 42-43].

Можна зробити висновок, що в ті часи, облигації були найпопулярнішим видом залучення додаткових фінансових ресурсів як державою, так і окремими товариствами та організаціями.

Не менш важливим за таких умов стає регулювання випуску та обігу облигацій на законодавчому рівні. Саме у другій половині XIX ст. робляться перші спроби у цьому напрямі. Як відмічено Беловим В.А., перші норми облигаційного права стосувалися переважно співвідношення загального обсягу випуску облигацій і вартості їх забезпечення, умов випуску облигацій, які не мали спеціального забезпечення і черговості держателів облигацій одного емітента, але різних випусків. Крім того, в ряді країн наприкінці XIX ст. було прийнято окремі закони для врегулювання зазначених питань: в Англії у 1865 і 1870 рр., в Австрії – у 1874 р., в Угорщині – у 1876 р., в Іспанії – у 1891 р., в Німеччині – у 1899 р. і у Франції – у 1901 р. [2, с. 368-369].

Слід зазначити, що в Європі зобов'язання держави частіше згадуються як акції ("stocks"). Державні зобов'язання, наприклад, таких країн, як США, Великобританії, Франції та Німеччині є звичайними об'єктами сплатити визначену суму та відсотки або підтвердженням заборгованості цих країн.

В окремих країнах, які не мали великої кредиторської заборгованості, зазначалися спеціальні умови, які гарантували оплату всієї суми боргу, а також сплату відсотків по зобов'язанням. Наприклад в Японії, якій була надана позика під 4,5% у фунтах стерлінгів під час її війни з Росією, облигації були забезпечені щорічними чистими доходами від Імперської японської державної монополії на тютюн [17, с. 113].

У таблиці 1 наведено дані про державні облигаційні позики таких країн, як Панама, Великобританія, Франція, Італія, Німеччина, Австрія, Угорщина, Росія за 1913 р.

Таблиця 1. Ціни на державні облигації, січень 1913 р. [15, с. 7]

Випуск	Ціна	Дохід (відсотки)	Характеристика випуску облигації
Панама, 3%, підлягають оплаті 1 січня 1961 р.	102 ¹ / ₈ + відсоток	2,92	Цей випуск не може бути використаний, щоб гарантувати обіг національних банків. Звільнений від всіх національних, державних та місцевих податків.
Великобританія, 2 ¹ / ₂ %, консолі (державні облигації без фіксованого терміну), готівка	75 ³ / ₁₆ без відсотків	3,33	Належний до сплати номінальної вартості за вибором Парламенту на 1 після 5 квітня 1923. Сплата відсотків 5 січня, 5 квітня, 5 липня, 5 жовтня.
Франція, 3%, безстрокові державні папери	82 ¹ / ₂ без відсотків	3,39	Сплата відсотків 1 січня, 1 квітня, 1 липня, 1 жовтня.
Італійські рентні цінні папери, 3 ¹ / ₂ %	96 без відсотків	3,65	Сплата відсотків 1 січня, 1 липня. Звільнений від всіх італійських податків теперішніх та майбутніх.
Імператорська Німеччина, 3%	77 ¹ / ₂ без відсотків	3,91	Належний до сплати номінальної вартості після повідомлення та встановлення відповідно до законодавства за вибором Німецької Імперії. Сплата відсотків 1 квітня, 1 жовтня.
Австрійське золото, 4%, 1876	91 ¹ / ₂ без відсотків	4,43	Сплата відсотків 1 квітня, 1 жовтня.
Угорські золоті державні папери, 4%	87 без відсотків	4,61	Належний до сплати за вибором уряду у будь-який час. Сплата відсотків 1 січня, 1 липня. Номінальна вартість та відсотки звільнені від усіх угорських податків.
Росія, 4%, II серія	90 ³ / ₄ без відсотків	4,45	Належний до сплати номінальної вартості з виручки 1 січня і 1 липня для погашення боргу 1 квітня і 1 жовтня протягом 8 років з 1890 р. Сплата відсотків 1 січня, 1 квітня, 1 липня, 1 жовтня. Звільнений від усіх російських податків.
Росія, 5%, 1906	104 без відсотків	4,84	Належний до сплати номінальної вартості з річної виручки на 1 після 1 лютого 1917 р. для погашення боргу 1 травня. Має бути повністю погашений 1 травня 1956 р. До 1 травня 1916 р. позика не може бути конвертована або названа погашеною. Сплата відсотків 1 травня і 1 листопада. Звільнений від усіх російських податків.
Японія, 4%, фунти стерлінги, 1910, належні до оплати 1 січня 1970	82 без відсотків	4,95	Належний до сплати за вибором уряду, через 6 місяців після повідомлення, на або після 1 червня 1920 р. номінальної вартості. Сплата відсотків 1 червня і 1 грудня. Відсотки звільнені від Японського податку на дохід.
Японія, 4 ¹ / ₂ %, фунти стерлінги, 1905 (II серія), належні до оплати 10 січня 1925	94 ¹ / ₂ без відсотків	5,36	Належний до сплати за вибором уряду у будь-який час, через 6 місяців після повідомлення номінальної вартості. Сплата відсотків 10 січня і 10 липня. Відсотки звільнені від Японського податку на дохід.

Автор відмічає [15, с. 9], що січень 1913 р. – це дата, яка найбільш наближена до дати з доступною та надійною інформацією про облигаційні позики, тобто інформація за цей період є найбільш достовірною.

Як ми бачимо, з вищевикладеного облигаціями почали користуватися достатньо давно. Метою залучення додаткових коштів могли бути різні причини: витрати на війну, покриття дефіциту державного бюджету, побудова

залізничних доріг, розвиток необхідних для забезпечення добробуту населення галузей економіки тощо. Всі ці статті витрат потребували швидкого акумулювання грошових коштів. Як відомо, необхідних коштів могло і не бути на даний момент часу. В результаті цього, облигації ставали фінансовими інструментами, що давали можливість країні залучити вільні кошти ззовні на більш вигідних умовах порівняно з умовами банківського кредитування.

За сучасних умов облігації так, як і векселі в основному є інвестиційним інструментом для фінансових структур, таких як комерційні банки. Ю. Брігхем та М. Ерхардт зазначають, що торговельний вексель (debenture) – це незабезпечена облігація, що не передбачає ніякої застави майна емітента. Власники торговельних векселів є кредиторами, вимоги яких забезпечуватимуться власністю фірми на загальних підставах [3, с. 411]. Тому по суті, і вексель, і облігація – це однакові за механізмом функціонування боргові цінні папери, що використовуються у кредитно-розрахункових відносинах між суб'єктами господарювання.

Як вже нами зазначалося, облігація – це емісійний цінний папір, який не дає право на участь в управлінні підприємством, але випускається з метою залучення коштів і містить боргове зобов'язання емітента виплатити власнику облігації у визначений термін гарантовану суму, що дорівнює номінальній вартості облігації з фіксованими відсотками відповідно до обумовленої ставки, визначеної умовами розміщення [13, с. 115-122]. Щодо визначення векселя, то у Постанові Національного банку України "Про затвердження Положення про операції банків з векселями" [11, с. 54-99] вексель визначається, як безумовне грошове зобов'язання, за яким одна особа зобов'язана сплатити іншій визначену суму коштів у визначений строк, правовий статус якого регулюється законодавством про вексельний обіг.

Деякі дослідники, надаючи визначення простому векселю, фактично прирівнюють його до облігації. Так, О.М. Мозговий відмічає, що простий вексель – це документ, який містить нічим не обмежене зобов'язання векселедавця сплатити певну суму грошей у зазначений термін і в обумовленому заздалегідь місці конкретній особі [10, с. 29]. Я.С. Мелкумов зазначає, що простий вексель (соло) представляє собою письмовий документ, що містить просте і нічим не обумовлене зобов'язання векселедержателя (боржника) сплатити визначену суму грошей у визначений термін і у визначеному місці покупцю чи згідно його наказу [8, с. 55]. В.А. Мельник під простим векселем розуміє борговий цінний папір, який містить просту нічим не обумовлену обіцянку векселедавця виплатити векселедержателю певну суму грошей при настанні певного строку [9, с. 85].

Грунтуючись на вищевикладених визначеннях, зазначимо, що і вексель, і облігація містить у собі боргове зобов'язання, яке емітент (у випадку облігації) або векселедержатель (у випадку простого векселя) зобов'язуються сплатити у визначений термін гарантовану суму коштів. У даному випадку, емітент облігації та векселедержатель виступають боржниками у відносинах з власником облігації та покупцем векселя відповідно. Крім того, і вексель, і облігація виступають інструментами кредиту.

Підводячи підсумки вищевикладеного, відмітимо те, що історія бухгалтерського обліку облігацій має подібні риси з історією бухгалтерського відображення операцій з векселями, саме у частині відображення на рахунках бухгалтерського обліку простого векселя (соло).

Проаналізувавши роботи І.Ф. Шерра та О.М. Галагана можемо відмітити наступне. Щодо облікового відображення облігацій, то у Плані системи рахунків торгового товариства, наведеного І.Ф. Шерром у своїй праці, облігації та ренти відображаються у 5 класі "Цінні папери", рахунку 0511 "Облігації і ренти" [14, с. 89]. В балансі облігації разом з акціями та рентними паперами відображалися в активі у складі матеріальних цінностей (запасів). У пасиві балансу відображаються облігації під іпотеку або без неї, у значенні "твердих позик" [14, с. 241-246].

Проф. О.М. Галаган в праці "Основы общего счетоведения" зазначає, що залишки різного роду цінних паперів (облігації державних позик) на підприємстві оцінюються по курсу Московської фондової біржі на день складання інвентарю [5, с. 75]. Інвентар у даному випадку – це початковий баланс підприємства.

Також І.Ф. Шерром, у розділі, присвяченому заниженню оцінки статей пасиву шляхом вуалювання балансу, зазначається наступна інформація: випуск облігацій може відбуватися або за більш низькою, або за більш високою ціною. У такому випадку виникає різниця між випускною ціною та ціною погашення, тобто ажіо або дизажіо відповідно, які б варто було точно визначати для кожного року та правильно розподіляти, але це часто не виконується [14, с. 482]. Тобто вже на початку ХХ ст. авторами піднімається проблема фальсифікації звітності за допомогою здійснення операцій з облігаціями.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Відомості про перші облігації з'явилися в середині XVII ст., їх попередниками були банкноти, а початок їх випуску пов'язують з діяльністю італійських банків. Але деякі дослідники вважають, що банкноти починають циркулювати з початку XIII ст. Причинами їх використання або випуску могли бути різні потреби як держави, так і різних торгових організацій та товариств.

2. В дослідженні встановлено, що облігація і простий вексель – це інструменти кредиту і цінні папери, які містять у собі боргове зобов'язання боржника сплатити у визначений термін гарантовану суму коштів. Історія бухгалтерського обліку облігацій має подібні риси з історією бухгалтерського відображення операцій з векселями, саме у частині відображення на рахунках бухгалтерського обліку простого векселя (соло).

3. Аналіз праць О.М. Галагана (1928) та І.Ф. Шерра (1925), дозволив встановити наступне:

– облігації та ренти відображалися у Плані системи рахунків торгового товариства на рахунку 0511 "Облігації і ренти" (клас 5 "Цінні папери");

– у балансі облігації відображалися в активі і належали до складу матеріальних цінностей (запасів), а облігації під іпотеку або без неї, у значенні "твердих позик" – у пасиві балансу;

– різниця, що виникає між випускною ціною та ціною погашення облігації (ажіо або дизажіо), може призводити до вуалювання показників балансу.

4. Невирішеним залишається питання сутності облігації, як цінного паперу або як боргового зобов'язання, що впливає на їх бухгалтерське відображення.

Список використаної літератури:

1. Белов В.А. Ценные бумаги в российском гражданском праве. / В.А. Белов; под ред. проф. Е.А. Суханов. – М.: Учебно-консультационный центр "ЮрИнфоР", 1996. – 448 с.
2. Белов В.А. Ценные бумаги в российском гражданском праве: Учебное пособие по специальному курсу: в 2-х т. / В.А. Белов [изд.-е 2-е, перераб. и доп.] – Т. I. – М.: "Центр ЮрИнфоР", 2007. – 589 с. 3. Бригхэм Ю. Финансовый менеджмент. / Ю. Бригхэм, М. Эрхардт; пер. с англ. под ред. к.э.н. Е.А. Дорофеева. – [10-е изд.] – СПб.: Питер, 2009. – 960 с. 4. Вайденгаммер Ю.А. Банк и его операции. / Ю.А. Вайденгаммер. [Изд.-е 3-е] – М., 1923.
5. Галаган А.М. Основы общего счетоведения / А.М. Галаган; под ред. проф. Н.А. Кипарисова. – М.: Издательство НАРКОМТОРГА СССР и РСФСР, 1928. – с. 436.
6. Колоножников Г.М. Облігації торговельно-промислових акціонерних товариств. Ч. 1: Умови випуску облігацій. / Г.М. Колоножников. – М., 2004. 7. Международный менеджмент / [под ред. Пивоварова С.Э., Тарасевича Л.С., Майзеля А.И.] – СПб: Питер, 2001. – 576 с. 8. Мелкумов Я.С. Рынок ценных бумаг: Учеб. Пособие. / Я.С. Мелкумов – М.: ИД "Камерон", 2006. – 248 с. 9. Мельник В.А. Ринок цінних паперів. Довідник керівника підприємства. Спеціальний випуск. / В.А. Мельник – К., 1998. – 560 с. 10. Мозговий О.М. Фондовый рынок: Навч. Посібник. / О.М. Мозговий – К.: КНЕУ, 1999. – 316 с. 11. Положення "Про операції банків з векселями", затверджене постановою Правління НБУ від 28.05.1999 р. // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 1999. – вип. 7. 12. Полянский Ф.Я. Экономическая история зарубежных стран. Эпоха феодализма. / Ф.Я. Полянский – М., 1954. 13. Рудейчук С.В. Поняття облігації: обліково-економічний аспект / С.В. Рудейчук // Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2009. – № 1 (47). – 254 с. 14. Шерр І.Ф. Бухгалтерія і баланс / І.Ф. Шерр; [перевод с 5-ого немецкого изд. С.И. Цедербаума]; ред., доп. и примеч. проф. Н.С. Лунского. – [3-е изд.] – М.: Издательство "Экономическая жизнь", 1925. – 576 с. 15. American and foreign investment bonds by William L. Raymond. – Boston and New York, Houghton Mifflin Company, 1916. 16. Fransis J. Investment: Analysis and management. N.Y.: Wiley, 1976. 17. The Stock Exchange Official Intelligence for 1914 (London), 1914. 18. United States Treasury Department, Circular 52, 1 July, 1912 (Washington, 1913).

РУДЕЙЧУК Світлана Володимирівна – здобувач Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

– бухгалтерський облік і контроль операцій з облігаціями

